

VICTOR FONTANIER’NİN 1831’DE TRABZON’DAN BATUM’A SEYAHATI

Özgür YILMAZ*

Özet

Seyahatname literatürü açısından bakıldığında 19. yüzyılın, Osmanlı coğrafyasına yapılan seyahatlerin zirve yaptığı bir dönem olduğu görülür. İmparatorluğun içinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve sosyal şartların belirleyici olduğu bu seyahatlerde misyonları farklı ve değişik meslek grubundan pek çok seyyah özellikle Anadolu’da kendi ilgi alanlarına yönelik seyahatler gerçekleştirdi. Bilhassa Karadeniz bölgesini ön plana çıkardığımızda, bunların içinde Victor FONTANIER’nin seyahatlerinin ayrı bir yeri olduğu anlaşılır. FONTANIER’nin 1821 yılında Fransız hükümetinin emriyle başlayan Doğu macerası, onun 1830’da Trabzon’a geçici konsolosluk görevlisi olarak atanması ile daha farklı bir özellik kazandı. FONTANIER, 1821’de başlayan bu görevine ilişkin iki önemli eser kaleme aldı. Bunlardan ilki 1829’a kadar devam eden seyahatlerini; ikincisi ise 1830-1832 yılları arasında konsolosluk görevlisi olarak bulunduğu Trabzon’da edindiği izlenimleri yansıtır. Bu çalışma FONTANIER’nin Trabzon’daki konsolosluk görevindeki tek seyahati olan, Batum seyahatini konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seyahat, Trabzon, Fontanier, Fransa, Konsolos.

VICTOR FONTANIER’S TRAVEL FROM TRABZON TO BATUM IN 1831

Abstract

From the perspective of travelogues, 19th century was a period that travels to the Ottoman territories reached its peak. In these travel, determined by political, social and economic conditions of the empire, so many travelers from different occupational groups visited especially Anatolia for their own interests. When we focused on the Black Sea Region, one can see the importance of Victor FONTANIER’s travels. The oriental adventure of FONTANIER, started by the order of the French government in 1821 had gained a different character after his appointment as consular agent to Trabzon in 1830. FONTANIER wrote two important works about the oriental mission from 1821s. In the first, the author narrated his travels continued until 1829; in the second his observation obtained from Trabzon where he served as consular agent between 1830 and 1832. This paper aims to examine FONTANIER’s single trip to Batum in his consular mission at Trabzon.

Keywords: Travel, Trabzon, Fontanier, France, Consul.

GİRİŞ

Osmanlı coğrafyası açısından bakıldığında 19. yüzyıl Fransız seyyahları içinde en dikkat çekenlerden biri de Victor FONTANIER’dir. 1796’da Cantal’da doğan FONTANIER eczacılık eğitiminden sonra, 1815 yılında *École normale supérieure*; 1819’da da *École des naturalistes voyageurs* okuluna girdi. 1821 yılında Fransız

* Yrd. Doç. Dr. | Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-Türkiye
Gümüşhane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-Turkey
ozguryilmaz@gumushane.edu.tr

hükümeti tarafından İstanbul'a gönderildi ve bu görevi çerçevesinde 1822 ve 1829 yılları arasında *Doğu*'da ilk seyahatine çıktı. Bu ilk seyahatinde FONTANIER, İstanbul'dan Odesa'ya buradan da Rusya'nın Kafkas eyaletlerinden Bakü'ye geçti. Buradan İran'a giderek Erivan ve Nahcivan'ı ziyaret etti. Hemedan yoluyla Bağdat'a giden FONTANIER Basra Körfezi'ne kadar ilerledi. Daha sonra Gürcistan'a gelerek Güriel ve Mingrelya'yı ziyaret etti (Fontanier's Travels 1830: 289). İstanbul'a dönmeden önce Doğu Karadeniz sahillerini, o zamana kadar kadar çok az seyyahın takip ettiği bir güzergâhtan takip ederek gezdi. İşte bundan dolayı FONTANIER'nin 1822-1829 yılları arasındaki gezilerini anlattığı ilk seyahatnamesi, (Fontanier 1829) aslında onun ilerde konsolos olarak bulunacağı Trabzon ve çevresi hakkındaki ilk gözlemlerini yansıtmaması ve sadece Trabzon-Erzurum güzergâhını değil, pek az seyyahın tercih ettiği Trabzon'un doğu tarafını da anlatması bakımından oldukça önemlidir.

FONTANIER'nin bu sekiz yıllık doğu tecrübesi ona Fransa'nın Osmanlı ülkesindeki geleceği açısından da önemli bir birikim sağlamıştı. Özellikle İngilizlerin Osmanlı ülkesindeki yükselen ticari ve siyasi etkisini gören FONTANIER, Fransızların da izlemesi gereken yöntemleri hükümete bildirmekteydi. FONTANIER'nin 1830'da Trabzon'a geçici konsolosluk görevlisi (*gérant du viceconsul*) olarak tayin edilmesinde de onun bu tekliflerinin etkili olduğu görülmektedir (Fontanier 1834: 227). FONTANIER, Fransız Dışişleri Bakanı POLIGNAC tarafından kendisine verilen kapsamlı talimatların belirlediği önemli siyasi ve ticari bir misyonla Trabzon'a gönderildi (Bilici 2007: 670-674). Fakat FONTANIER, Fransızların yeterince temsil edilmedikleri bir bölgede, üstelik İngilizlerin çok daha sıkı bir şekilde siyasi ve ticari rekabetlerinin hissedildiği bu görev yerinde kendisinden beklenenleri yerine getiremedi. POLIGNAC'ın talimatlarında FONTANIER'nin Trabzon'daki Fransız konsolosluğunu Erzurum'a taşıması, İran ve Rus sınırını geçerek buralarda siyasi ve ticari gözlemlerde bulunması istense de FONTANIER yaklaşık iki senelik görevinde, sadece Trabzon'da etkili olan veba nedeniyle Batum taraflarına bir gezi gerçekleştirebilmişti. Burada tercüme ve değerlendirmesini yaptığımız bu gezisine ilişkin raporunu 1832 yılında yayınlamış ve daha sonra 1834'te yayınladığı seyahatnamesine de eklemiştir. Bunun yanında, FONTANIER'nin neredeyse tamamen Trabzon Eyaleti hakkında olan bu ikinci seyahatnamesindeki tüm anlatıları, Paris'ten yola çıkarak Trabzon'a gelmesine kadarki yolculuğuna, Trabzon Eyaleti'nin idari, ticari yapısı ve Rusya'nın politikalarına ışık tutmaktadır. Bu nedenle FONTANIER'nin ikinci seyahatnamesinin onun büyük oranda Trabzon'daki görevinde edindiği gözlemleri yansıttığı görülmektedir.

Trabzon'daki konsolosluğu başarılı olmasa da FONTANIER'nin *Doğu'ya (Levant)* olan aşinalığı nedeniyle Fransız hariciyesi tarafından gözden çıkarılmadığı anlaşılmaktadır. Trabzon konsolosluğundan sonra 1837'de Basra'ya konsolos yardımcısı (*vice-consul*) olarak tayin edildi. Bu sayede Arabistan ve Irak'ı gezme fırsatı buldu. Lâkin 1840'da, İngilizlerin faaliyetlerine karşı düşmanca tutumundan dolayı diplomatik görevinden uzaklaştırıldı (Notice bibliographique 1858: 453; Corsi-Bange 2002: 101-102). 1846'da affedilerek Singapur'a konsolos tayin edildi (Pilon-Weiler 2011: 41). Şubat 1848'de Fransa'da İkinci Cumhuriyet idaresinin başlaması üzerine FONTANIER bu idareyi tanımadı ve görevinden alındı. 1852'de Sainte-Marthe'a (Kolombiya) konsolos tayin edilmesiyle bir kez daha konsolosluk hizmetine dâhil oldu. FONTANIER, son görev yeri olan İtalya'nın Civita-Vecchia şehrinde, 26 Mayıs 1857'de öldü.

FONTANIER'nin seyahatnamesinde de belirttiği gibi, Trabzon'da yazın en sıcak dönemleri olan Temmuz ve Ağustos ayları veba hastalığının da alevlendiği dönemlerdi. Bu dönemlerde hem idareciler hem de halk şehri terk ederek kendilerini iç kısımlardaki yüksek yerlere atıyordu. 19. yüzyılın başlarından beri zaman zaman Trabzon'da görülen veba salgını 1830 yılı yazında olduğu gibi FONTANIER'nin şehirdeki ilk yazı olan 1831 yazında da yeniden ortaya çıkmıştı (Yılmaz 2012: 56-62). Bundan dolayı FONTANIER, daha önce de şehre gelişini geciktiren veba salgınından kurtulmak ve 1826'daki seyahatinde ilk kez karşılaştığı Trabzon'un doğu tarafını bir kez daha görmek için Batum taraflarına bir seyahate çıkmaya karar verdi. FONTANIER'nin konsolosluk görevlisi olarak Fransız Dışişleri ve İstanbul'daki elçilik ile yaptığı yazışmaların da gösterdiği gibi, Temmuz ayının sonlarında Batum'a hareket ettiği görülmektedir. FONTANIER'nin bu seyahat sonunda Trabzon'dan yazdığı ilk raporunun tarihinin 30 Ağustos olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla, bizzat kendisinin de dile getirdiği gibi, Trabzon'a dönüşünün sekiz gün almış olduğunu hesaba katarsak bu seyahat notlarının Ağustos ayının ilk yarısındaki izlenimleri yansıttığını görebiliriz.¹

Aşağıdaki metin FONTANIER'nin Batum'a yaptığı seyahatin notlarının tercümesidir. Metni daha anlaşılır kılmak için metinde geçen şahıslar ve yer isimleri ile ilgili açıklamalar dipnotlarda yapılmıştır. FONTANIER'nin aktardığı isimlerin günümüzdeki kullanımlarından çok farklı olanlarına dair dipnotlarda gerekli açıklamalar yapılmıştır.

¹ FONTANIER'nin konsolosluk görevlisi olarak Trabzon'daki faaliyetleri hakkında Fransız arşivlerinde pek çok belge yer almaktadır. Bunlar içinde özellikle Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin La Courneuve'deki merkezinde yer alan *Correspondance consulaire et commerciale*, *Correspondance politique des consuls* tasniflerindeki ve Nantes'daki merkezinde yer alan İstanbul Fransız Elçilik Arşivinin *Série D* kataloğundaki *Correspondance avec le poste de Trébizonde* tasniflerindeki Trabzon dosyalarını özellikle belirtmek gerekir. (Çevirenin notu: Bundan sonra Ç.n. olarak gösterilecektir)

Bunun dışında sadece telaffuzları farklı olan ve günümüzdeki gibi kullanılmaya devam eden isimler için güncel kullanımlar tercih edilmiştir.

“1831’DE TRABZON’DAN BATUM’A SEYAHAT**

Karadeniz’in güneydoğu sahilleri, buralara hâkim olan gerilik yüzünden halen daha yeterince tanınmış değildir. Denizciliğin pek gelişmediği bu taraflarda seyyahların kendisini tehlikeye atması beklenemez. Bunun yanında yakın bir zamana kadar yerli halk tarafından yakalanma ve esir edilme riski vardı. Savaş ve ticaret gemilerine gelince, bu gemiler adet olduğu üzere, itinalı bir şekilde bazı bölgeler tespit etmekle yetinmişlerdir. Bundan başka bu savaş ve ticaret gemileri bizim bu taraflar hakkındaki bilgilerimize hiçbir şey katmamıştır. Sahilin değişik kısımlarını detaylı bir şekilde görmek için Trabzon’daki ikametimden ve içinde bulunduğum durumdan istifade etmek istiyordum. Şehri kırıp geçiren veba, benim Trabzon’daki ikametimi hemen hemen faydasız bir hale getiriyordu ve şehirden uzaklaşmam salgından kurtulamam için büyük bir şanstı (Fontanier 1832: 69). Ben de çareyi Batum taraflarına gitmekte buldum. Bu amaçla Trabzon paşasından², bu taraflarda kullanılan ve idarecileri sahil şehirlerine taşımaya hizmet eden bir kadirge ödünç aldım. Bu iki yelkenli uzun bir gemiydi ve güvertesine yirmi kadar kürekçi alıyordu. Söylenildiğine göre bu gemi, Türkiye’nin bu taraflarında Cenevizliler döneminden itibaren kullanılan bir gemi türüydü. Bu gemiler korsanlık içinde kullanılıyordu ve benim bindiğim de bu amaçla inşa edilmişti. Fakat geçen kış paşa, bu geminin sahibinin kellesini vurdu ve gemi paşanın mülkü haline geldi. Geminin pruvasına küçük bir top yerleştirildi ve geminin pupasına da benim güneşten ve yağmurdan korunduğum kaptan köşkü yapıldı. Yanımda tercümanım, konsoloslüğün yeniçerisi³ ve paşanın bana verdiği bir görevli vardı. Fransız bayrağı ilk kez bu şekilde bir tekne üzerinde dalgalanıyordu ve ben, doğudaki tüm ülkelerde görülen ve paşanın kendisinin de gösterdiği bir şatafatı da sergiliyordum. Ya da birkaç

**Victor FONTANIER, “Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan”, Bulletin de la Société de Géographie, 17 (1832), s. 68-82; Victor FONTANIER, *Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie*, Librairie de Dumont, Paris 1834, s. 286-309.

² FONTANIER burada 1827’den beri Trabzon valiliği yapan Hazinedaroğlu Osman Paşa’dan bahsetmektedir. Fransız arşiv belgelerinin ve seyahatnamesinin de gösterdiği gibi FONTANIER’nin konsolosluk döneminde FONTANIER ve Osman Paşa arasında oldukça sıcak ilişkiler ortaya çıkmıştır. (Ç.n.)

³ FONTANIER *yeniçeri* tabiriyle, temel görevi konsolosu ve maiyetini korumak olan özel bir polisi ifade etmektedir. Yeniçeri Ocağı 1826’da kaldırılmakla birlikte daha sonraları *Yasakçı*, *Çavuş* ve *Kavas* da denilen bu görevliyi ifade etmek için yeniçeri tabirinin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. (Ç.n.)

sene evvel aynı taraflardan mısır yüklü bir gemi ile gelen fakir bir seyyaha benziyordum.⁴

Gemiye biner binmez kürekçilerimizin tecrübeli denizciler olmadığını anladım. Şehrin pazarından toplanan bu kürekçilerin hiçbir bilgisi yoktu. Hatta birbirleriyle yarış edencesine deniz tutmasından şikâyet ediyorlardı. Bu tam bir karmaşaydı. Bununla birlikte bizim lehimize olan dalgalar, rüzgâr ve bana göre, kaptanımızın tehditleri ve beddua ile karışık birkaç kürek darbesi bizi, seraskerin yaveri Şatırzâde'nin⁵ ikamet yeri Héraclée'ye⁶ ulaştırdı (Fontanier 1832: 70). Tahsil edilecek parayı almak, İstanbul'a gönderilecek askerleri tedarik etmek ve Of'un teslim olmasını sağlamak için Şatırzâde'nin buraya gönderilmesine karar verilmişti. Şatırzâde Trabzon'un en güçlü liderlerinden biridir ve onun hayatı şan ve şöhretle doludur. Paşanın yokluğunda pek çok defa mütesellimlik görevinde bulunmuş, daha sonra İran'a karşı savaşta yer almıştı. En son Hacı Hasan Paşa'nın Anapa'yı terk etmesinden sonra Anapa seraskeri olmuştu. Ruslar tarafından kuşatılmış, iâşe ve cephaneden mahrum bir halde ve harabe haline gelen surların içinde kırk yedi gün bomba ve güllerin saldırısına maruz kaldı. Vekili Giresunlu Süleyman Ağa onun yakınında devrilirken Şatırzâde sakin bir şekilde tütününü içiyordu. Oğlu Âlem Bey'in evi yıkılmıştı ve babasının haberi olmadan yakın bir zamanda evlendiği bir kadına da acınmamıştı. Şatırzâde, sadece arkadaşları tarafından terkedilme tehlikesi olduğu zaman aşırılığının en sonuna kadar giderdi. Aynı şekilde, Kırım'da esir olduğu dönemde silahlarını muhafaza edecek kadar kendisine ayrı bir muamele gösterilmişti. Şatırzâde barış yapıldıktan sonra Trabzon'a geldi ve sahip olduğu büyük itibar, Sürmene'yi tedip etmek isteyen Osman Paşa için gerekiyordu. Mirimiran (iki tuğlu paşa), padişahın mirahur ve mabeyncisi ve en son Mekke Ferrâşbaşı nişanı ile ödüllendirildi. Trabzon paşası onu selamlamak için ayağa kalkmak zorundaydı.

Top seslerinin her zaman iyi şeylerin habercisi olmadığı gece vaktinde Araklı'ya varmamıza rağmen, gemimizin kaptanı, böylesine önemli bir şahsiyet için geminin topunu ateşlemekten çekinmedi (Fontanier 1832: 71). Şatırzâde benim geldiğimi duyar duymaz beni kendi evinde kalmaya davet etti. Şatırzâde'yi tanıdığım için memnuniyetle

⁴ FONTANIER burada Trabzon'a gerçekleştirdiği ilk seyahatinden bahsetmektedir. 1826'da Redutkale tarafından Trabzon'a gelmek için bir un taşıyan bir gemiye binmek zorunda kalmıştı (FONTANIER 1829: 1-17). (Ç.n.)

⁵ FONTANIER burada 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın ilk yarısında Trabzon'daki en etkili âyan ailelerinden olan Şatırzâdelerin en önemli temsilcisi, Şatırzâde Osman Ağa'dan bahsetmektedir. Şatırzâde için bkz. (GÜVEN 1999: 60-67; GÜVEN 2002: 345-348; SAYDAM 2006: 285-317). (Ç.n.)

⁶ Araklı. (Ç.n.)

bu davetten istifade ettim. Şatırzâde'nin istediğim bilgileri bana verebilecek en iyi kişi olduğunu biliyordum. Şatırzâde zeki ve oldukça yaşlı biriydi. Fransız konsoloslarına her zaman dostane yaklaşmış; karışıklık ve savaş dönemlerinde konsoloslara ayrı bir himaye sağlamıştı. Benim de bildiğim gibi buralara hâkim olan sükûnetin göstermelik olduğunu o da teyit etti. Halk bir zamanlar gördüğü düzensizlikten endişe ediyordu. Sadece korku bu düzeni sağlayabilirdi ve hükümet bu karışıklıkların ortaya çıkmaması için pek çok tedbir almak zorundaydı. Doğrusu buraya vardığım gün bir cinayet işlenmişti ve paşa katili cezalandırmaya cesaret edemedi. Paşa “Allah'ın yardımıyla katili yakalayacağını ve onu asacağını” söylüyordu.

Şatırzâde bana, yönettiği bölgenin dört bin haneyi kapsadığını söyledi. En azından bu kayıtlara geçen rakamlardı. Verginin yıllık iki yüz bin kuruş olduğu hesaplanmaktadır; bu miri ve salyane şekliyle doğrudan veya bu meblağ üzerinden avans şeklindedir. Şatırzâde elli bin kuruş alabilir, kalabalık konağının idaresi için seraskere yüz elli bin kuruş kalır. Bâb-ı Âlî, bir zamanlar oldukça değişken olan bu vergiden sadece çok az bir miktar alırdı.

Sürmene'nin başlıca limanı olan Araklı ile Trabzon'un arası sekiz saat mesafededir. Bir kasaba veya bir köyün adı olmayan Sürmene, dokuz fersah kare⁷ civarında bir alanda evlerin yayıldığı bir alanın adıdır. Bununla birlikte, burada tüccarların gündüz buldukları küçük bir pazar yeri vardır (Fontanier 1832: 72). Araklı'da hiçbir kalıntı görünmez, paşanın köşkünden başka burada bir ev yoktur. Bu yerin adının nereden geldiğini biliyorum.⁸ Sürmene limanı Karadeniz'deki en güvenli limanlardan biridir. Türk gemileri emin bir şekilde kışı burada geçirebilir. Burası gerçek bir limandan çok bir iskeledir; fakat Karadeniz'in bu tarafında korkulacak tek rüzgâr olan batıdan esenlere karşı emniyetli bir yerdir.

Trabzon'dan Araklı'ya kadar Covata,⁹ Yomra ve Yanbolu bölgelerinden geçilir. Buradaki akarsular ise Değirmendere, Çanakdere,¹⁰ ve Sürmene'nin sınırını belirleyen Yanbolu Deresi'dir. Bu dereler çok büyük dereler değildir ve sadece Değirmendere ve Çanakdere üzerinde köprüler bulunur. Sürmene'nin arka kesiminde halkın yaşadığı

⁷ Yaklaşık olarak beş-altı kilometre arası bir mesafeye denk gelen eski bir yol ölçü birimi. (Ç. n.)

⁸ FONTANIER burada bir isim benzerliği üzerinde durmaktadır. FONTANIER, 1830 Kasım'ında İstanbul'dan Trabzon'a doğru olan yolculuğunda, seyahatnamesinde Héraclée şeklinde bahsettiği, Karadeniz'in en iyi limanlarından biri olan Ereğli limanında bir gece ikamet etmek zorunda kalmıştı. Seyahatnamesinde limanın durumundan özellikle bahseden FONTANIER muhtemelen Araklı limanında aynı özellikleri taşıdığını vurgulayarak Araklı için de kullandığı Héraclée adının kaynağını Ereğli ile ilişkilendirmektedir (FONTANIER 1834: 59-61). (Ç.n.)

⁹ Kovata, Yalınca Beldesi. (Ç.n.)

¹⁰ Muhtemelen Yomra Deresi. (Ç.n.)

yüksek dağlık bölgelere Yomoura denilir. Yomra'nın arka kısmında yüksek bir dağ yer alır. Bu dağ Yomra'nın gerisinde, Eski Trabzon'a kadar bir sahil boyunca sura benzer bir yapı oluşturur. Buna Yüzdağ denilir. Bu dağ Trabzon'dan görünüp ona yaklaştıkça seçilmemeye başlandığı için bundan bahsedeceğim. 11 Ağustos 1831 tarihi itibarıyla bu dağın zirvesinde kar vardı.

Araklı'dan hareket ederken de teyit ettiğim gibi, Sürmene körfezinden itibaren sahil kuzeye doğru kıvrılmaktadır. Sahili takip ederek şehre bir saat uzaklıkta Bayburt'tan gelen Karadere denilen bir ırmağı gördüm. Karadere'nin bir saat ötesinde pazar, bunun da hemen yanında Rumların halen daha Mava dedikleri Zaradere yer almaktadır. Buradan bir saat sonra Solaklı Deresi ile Of'tan ayrılan Magna veya Magana¹¹ gelmektedir. Solaklı ile Caladovas¹² Of'un sınırlarını oluşturur.

Buralarda Rumca isimlerin muhafaza edildiği görülmektedir (Fontanier 1832: 73). Halkın sadece Rumca konuştuğunu ve Müslüman olsa da Rum kökenli olduğunu düşündüğümüzde bu hiç de şaşırtıcı değildir.¹³ Bu halk Türklerin Anadolu'yu fethettiklerinde kendilerinin bir beylik olarak buralarda bulduklarını ve liderlerinin İslamiyet'i benimsemesiyle halkının da onu izlediğini söylemektedirler. Bu zamandan beri bu halk kendi dağlık yerleşim yerlerinde güvenle yaşamış, komşu bölgelerin halkıyla karışmamış ve kendi dillerini muhafaza etmişlerdi. Trabzon'daki Rum âlimler bana bu dilin Rumca yazı dilinden farklı olduğunu söyledi.

Trabzon paşası halen daha Of'ta otoritesini tesis edemediği için karaya çıkmaktan imtina ettik. Of'ta üç bin evin olduğu söylenmektedir. Of'un halkı Sürmene'de olduğu gibi geçimini eşkıyalık ile sağlamaktadır. Of halkı Sürmenelilerden daha gözü pek korsanlardır. Of'taki evler dağınık bir şekilde yerleşmiştir. Burada tüm halkı kontrol eden Sarı Ahmetoğlu ve Cansızoğlu'na ait iki müstahkem konak yer almaktadır. Burada dikkate değer olan bunların iki Türk soyu arasındaki konumları ve babalarının söylemlerini muhafaza ederek kazandıkları karakterleridir. Araklı'dan Caladovas'un ağzına kadar sekiz saatlik mesafede hiçbir liman yer almaz.

¹¹ Burası muhtemelen eski adı Mahno olan Yeniay Beldesi. (Ç.n.)

¹² Eski adı Kalapotamos olan Trabzon ve Rize il sınırı olan İyidere Deresi. (Ç.n.)

¹³ 19. yüzyılın başlarından itibaren Karadeniz bölgesine gelen seyyahlar artık halkın etnik kökenine dair değerlendirmeler yapacak kadar ileri gitmişlerdir. Özellikle 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı esnasındaki Rus işgali bölgenin sosyal yapısında önemli etkiler yaptı. Halkın dini tercihleri konusunda Crypto-Christianity (Gizli Hıristiyanlık) şeklinde geçen bu olgu özellikle bu dönemlerde bölgeye gelen Fontanier gibi yabancıların üzerinde özellikle durduğu konulardan biriydi. Bu konuda bkz. (BRYER 1998: 13-68; SMITH 1833: 319-320; BIJİŞKYAN 1998: 114; HAMILTON 1984: 240; WOLFF 1846: 110; WALPOLE 1851: 235; YILMAZ 2006: 88-94; BİLGİN 2010). (Ç.n.)

Caladovas'ın ötesinde tamamen Türklerle meskûn olan Rize toprakları başlar. Bütün bu bölgede sadece altmış Rum ve iki Ermeni evi bulunur. Üstelik nüfusu tam olarak tahmin etmek zordur; resmi kayıtlar dört bin ev olduğunu göstermektedir. Fakat şehrin hâkimi İzzet Ağa'dan aldığım bilgilerden hareketle bunun iki misli olduğunu düşünüyorum. Bunu devlete verilecek vergiden kaçınmak için yapıldığını İzzet Ağa'ya hatırlattığımda gülererek bana "Doğrusu her bir haneyi sayarsak sekiz bin yada daha fazla ev ortaya çıkar; fakat bu hanelerin reisleri dört kişiden fazlasına aşına değillerdir ve daha fazlasını bulmak için hiçbir acil gerekçeleri de yoktur" dedi (Fontanier 1832: 74). Her bir fırsatta müşahede ettiğim ve Rize'de karşıma çıkan bu durumun imparatorluğun tüm taraflarına uygulanabileceğini düşünüyorum: İdarecilerin ve üst düzey yöneticilerin çıkarları her zaman halkı zayıf düşürmektedir. Hemen hemen kesin bir rakam elde etmek için devletin veya eyaletin kayıtlarını iki misli hesaplamak gerekir.

Caladovas'tan üç fersah uzaklıkta olan Erikliman,¹⁴ pazarı olan ve birkaç evin olduğu ilk yerleşim yeridir. Rize buradan üç saat mesafededir. Sekiz seneden beri burada görülen vebadan dolayı bu küçük kasabaya girmek istemedik; fakat kuvvetli bir fırtınaya maruz kalarak kıyıya yaklaşmak zorunda kaldık. Bu durumda paşanın yanıma verdiği kavasın büyük bir hizmeti oldu. Kavas gemiyi kıyıya çekmek için halkın arasından adamlar topladı. Bunun arkasından birkaç gün boyunca korkunç bir endişe yaşadım. Rize'de bir önceki gün otuz; bu gün de on kişi vebaya yakalandı. Tayfaların halkın arasına karıştığı ve iki gün boyunca şehirde ikamet ettiği için onların salgından kurtulduklarını düşünmek zordu. Tayfalar küçük bir teknede sıkıştıkları için eğer bunlardan biri hastalığı kapmışsa hemen diğerlerine bulaşabilirdi. Ancak, hiçbir şey olmadı. Bizim de inanmak istediğimiz gibi vebanın çok kolay bulaşmadığını öğrendik.

Rize hayatımda gördüğüm resmedilmeye değer en güzel yerdir. Ne kadar yeteneksiz olsam da buranın bir resmini yapma arzusuna karşı koyamadım. Şehir ve pazar yeri deniz kenarındadır. Ağaçların gölgesinde kalan evler her taraftan görünüyordu (Fontanier 1832: 75). Ekili ve güzel ağaçların çevrelediği tepeler amfi tiyatro şeklinde yükseliyordu. Bu görüntü Zante¹⁵ civarına çok benziyor. Lâkin burada minareler çan kulelerinin yerini almıştır ve dağların tepelerinde asılmış kimselerin yerine eski harabeler yer almaktadır.¹⁶ Rize kalesi, kuleleri olan ve yeni tamiratların olduğu bir yapıdır. Dört köşeli bu kalenin duvarları sarmaşık kaplıdır. Kale komutanı bana içinde

¹⁴ Derepazarı. (Ç.n.)

¹⁵ Mora Yarımadası'nın batısında yer alan bir ada. (Ç.n.)

¹⁶ Bu doğrusu bizim de gördüğümüz gibi Zante civarındaki en yüksek tepelerdeki darağaçlarını ifade etmektedir. Fakat bunun bir açıklanmaya ihtiyacı var (FONTANIER 1832: 75).

hiçbir şey olmadığını ve içerde vebalılarının toplandığını belirttiği için içeri girmedim. Bunun yanı sıra komutan beni, söylediklerini teyit edebileceğim yakın bir tepenin üzerine götürdü. Halkın Cenevizlilere atfettiği bu kale sekiz kübik inçlik taşlardan inşa edilmiştir.

Zengin ve üretici olan Rizelilerin on beş ticaret gemileri vardır. Rizeliler Osmanlı donamasına yüz kadar reis ve kaptan vermişlerdir. Rize tüm sahilin en güzel portakal ve limonlarını yetiştirir. Şehrin komutanı İzzet Ağa uzun bir zaman burada feodal bir düzen uygulayan eski Tuzcuoğlu¹⁷ ailesinden gelmektedir. Hemen hemen otuz yaşlarındadır. On altı yaşında paşanın emriyle amcasını iki kurşun ile öldürmüştür. Bu, İzzet Ağa'nın buralarda çok sevilmesine engel olmadı. İzzet Ağa zarif ve kibar biriydi. Bir yerlerde veba ortaya çıktığında İzzet Ağa, dindaşlarının yaptığı gibi ona meydan okuyarak övünmezdi. Bu durumda kendisi oradan uzaklaşır ve halkı da oradan çıkarırdı. Rize'ye de çok nadir gelirdi. Üç aydan beri Rize'ye uğramadı. Ben şehre girmeden Rize'ye gelmekten imtina ediyordu. İzzet Ağa şehre iki fersah uzaklıkta ailesine ait bir konakta yaşamaktadır (Fontanier 1832: 76). Bana, altı fersah doğuda, iç kısımlara doğru eski bir şehrin kalıntılarını gördüğünü ve burada halen daha görülen Türk hamamına benzeyen bir yapı olduğunu söyledi.

Rize'nin iki saat ötesinde ve Kara Mahmutoğlu kanalının yakınında Ascoros¹⁸ adlı bir ırmak vardır. Burası, Rize halkının pek çoğunu eline geçiren vebanın görüldüğü Cevizlik ve Mapavri'ye¹⁹ iki fersah uzaklıktadır.

Mapavri Rize topraklarının bittiği ve Lazistan topraklarının başladığı yerdir. Burada değişik bir halk ve farklı bir dil ile karşılaşılır. Of'ta da aynı gözlemler yapılabilir. Buradaki dil Gürcüce'den gelmektedir. Halk bu dile Mingrel dili der. Bu halk, Mingrelya'da yaşayıp bu dili konuşanlar gibi Mingrelli'dir. Hepsi Müslümandır, tıpkı Of'taki gibi, Lazarew adlı liderlerinin Müslümanlığı kabul ettiğini ve kendi atalarının onu takip ettiklerini söylerler. Dinin çok fazla etkilemediği geleneklerinden hiçbir şey kaybetmemiş görünmektedirler. Mingrelliler gibi ormanlarda yaşar, yabancıları gördükleri zaman uzaklaşırlar ve kendi çocuklarını satarlar. Kadınları köylerdeki işler ile uğraşırlar.

¹⁷ Tuzcuoğulları özellikle Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın isyanı ve 1817'de yakalanıp idam edilmesiyle ön plana çıkan ve Trabzon'un doğusunda etkili olmuş bir yerel hanedandı. Memiş Ağa'dan sonra kardeşi, çocukları Tahir, Abdülkadir ve Abdülaziz ağaların isyanları ile bölgede etkinlikleri devam ettirselere 1834'te bunların yakalanıp Rumeli'ye sürülmeleri ile bu isyan süreci sona ermişti. (Ç.n.)

¹⁸ Salarha Deresi. (Ç.n.)

¹⁹ Çayeli ilçesi. (Ç.n.)

Kemer Burnu Mapavri'den iki fersah uzaklıktadır. Oraya ulaşmadan önce engin dağların denize doğru uzandığı görülür. Bunların bazıları bu diğerlerinden ayrılmış ve arkalarında, fırtınalı havalarda küçük gemilerin sığınabileceği burunlar oluşturmuştur.

Kemer Burnu'ndan itibaren başlayan geniş körfeze Soğuksu Limanı denir. Burada, batıdan esen rüzgârlardan korunmak için sığınan iki gemi gördüm. Bu gemilerden birinin İtalyan olan kaptanı bana bu limanın oldukça iyi olduğunu söyledi. Denizin kıyısında bir kayalığın üzerinde eski bir kalenin kalıntılarını gördük. Halk bu kaleye Kız Kalesi der (Fontanier 1832: 77). Bu kalenin önünde bazı sur kalıntıları bulduk. Kemer Burnu'nun arkasında hiçbir kalıntının olmadığı Atina²⁰ yer alır. Kemer Burnu'ndan yarım fersah uzaklıkta Atina Deresi yakınlarında Bogdale Deresi²¹ ve bu derenin arkasında daha önce adından bahsettiğim Yüzdağ'ın devamı olan Bogdale Dağı yer alır. Bogdale Deresi körfezin zeminini oluşturur. Biraz kuzeydoğuda oldukça yüksek bir tepe göze çarpmaktadır. Üç taraftan dikine bir şekilde kesilen bu tepe ormanlarla kaplı ulaşılamaz bir masaya benzer. Yerli halk buraya Eski Trabzon²² demektedir. M. De SACY'e yazdığım bir mektupta bu konudan bahsettim. Eski Trabzon'un kuzeyinde önemli bir dere olan Fırtına Deresi akar. Kemer Burnu'ndan Eski Trabzon'a kadar iki ve Garé'ye²³ kadar beş fersah mesafe vardır. Burada, içinde dört mertek yüksekliğinde kulübelerin olduğu ormandan başka bir şey görünmez. Bu ormanlar sürüngenlerin, kurtların ve bu taraflarda bolca görünen yabandomuzlarının doğal yaşam alanıdır.

Lazistan mütesellimi genellikle Copi'de²⁴ ikamet eder. Fakat Garé'den bir fersah mesafede Batum beyine ait bir evin olduğu köye hareket ettiğini öğrenince oraya gittik. Mustafa Ağa'yı Trabzon'daki tüfenkçibaşı görevinden dolayı tanıyordum ve beni iyi bir şekilde karşılayacağına dair tahminimde yanılmadım. Mustafa Ağa'yı, kendisini bu şekilde tecrit eden bu yeni görevinden gayri memnun bir halde buldum. Ona göre hiçbir şey Lazların barbarlığı ile mukayese edilemezdi. Lazlar her zaman birbirlerine karşı bir savaş halindedir. Cinayet haberlerinin olmadığı çok az gün oluyordu. Fakat Serasker Osman Paşa tarafından bunlara karşı yapılan bir sefer onların gözünü korkuttu. Mustafa Ağa bu vesileyle onların liderlerini bir araya topladı ve bu tarafların sükûnetini

²⁰ Pazar ilçesi. (Ç.n.)

²¹ Bodasarı Deresi olabilir. (Ç.n.)

²² Halkın dile getirdiği rivayetleri aktaran diğer kaynaklara göre eskiden Trabzon şehri burada kurulmak istenmiş; fakat havanın kötülüğü nedeniyle burası terk edilmişti (Bijışkyan 1998: 119). Trabzon'daki Fransız konsolos Georges OUTREY'nin oğlu Marius OUTREY Trabzon üzerine yazdığı bir raporda Eski Trabzon hakkında daha ayrıntılı bilgiler vermekteydi Amae, Cadn, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, Tome 3, *Notice sur Trébizonde*). (Ç.n.)

²³ Burası Ardeşen ilçesinin doğusunda yer alan Işıklı Köyü'dür. (Ç.n.)

²⁴ Hopa ilçesi. (Ç.n.)

muhafaza etmek için onları kendi yanına çekti (Fontanier 1832: 78). Mustafa Ağa ile eyaletin idaresi hakkında yaptığım pek çok müzakerelerde bana “Paşa’yı iyi tanı. Şu anda ortalık sakindir; fakat o görünüşe aldanmaz. Lazistan küçük bir rüzgar ile harekete geçen bir deniz gibidir. Benim varlığında size itaat etmiş gibi görünen bu ağalar benden uzaklaştıklarında birbirlerini katletmeye başlarlar. Sizin de bildiğiniz gibi şimdiye kadar onları sadece tatlı dil ile engelleyebildim. Fakat her zaman böyle bahtiyar olacak mıyım? Aslında bunlar arasındaki ilişkileri, nefreti ve memleketin huzurunu ortaya çıkarmak için çok zaman ve emek harcamam gerekti” dedi. Bana göre mütesellimin söylediklerinde yanlış ve abartılı bir şey yoktu.

Garé ve Vizé²⁵ arasında Ardeşen deresi denilen bir ırmak bulunur. Bu iki yer arası dört fersah mesafededir. Vizé’den Sumléh’e²⁶; Sumleh’den de Arkamé’ye²⁷ kadar bir buçuk saat mesafe vardır. Arkamé’nin yakınında Kapistri²⁸ deresi akar. Arkamé’den bir saatte Copi’ye ulaşılır. Küçük bir tepenin üzerinde inşa edilen ve güzel ağaçların gölgesinde kalan bir ev daha önce bahsettiğim mütesellimin ikâmet yeridir. Copi’den Abusla’ya²⁹ ve oradan da Macriya’ya³⁰ kadar iki saat mesafe vardır. Macria’da aynı adla anılan bir dere³¹ akar. Buradan Sart’a³² kadar bir saat ve Guniéh’e kadar üç saatlik bir mesafe vardır. Bütün bu isimler, içinde birkaç kulübeden başka ne bir kasaba ne de bir köyün olduğu ormanlarla kaplı alanlara aittir.

Guniéh’de³³ Türkiye’de çok yaygın olan bir aldatmacaya maruz kaldım. Trabzon’da iken, buraya yakın bir kayalıkta balıkçıların ziyaret ettiği bazı özel yazıtlar ve resimlerin olduğunu duymuştum. Bu kayalığa Balık Ziyareti deniliyordu (Fontanier 1832: 79). Burada bazı yazıtlar bulabileceğimi umuyordum. Fakat benim bu isteğim gemiden bakarken faydasızdı. Geminin kaptanı ve kvasısıyla birlikte yeni araştırmalar yapmak üzere küçük bir kayığa bindik. Şans eseri ormanda birine rastladık. Kaptanımız ona seslenerek bizi istediğimiz yere götürmesini söyledi. Bizim yanımıza gelmekten çekindiği için kaptanımız onu, Fransız konsolosu adamların en cömertidir ve bu iş için sana beş yüz kuruş verecek gibi şatafatlı sözlerle özendirmeye çalıştı. Nihayetinde köylü yanımıza geldi. Buna rağmen aracımız her bir adımda verdiği bu vaadin miktarını

²⁵ Fındıklı ilçesi. (Ç.n.)

²⁶ Şimdiki adı Sümer olan Fındıklı’ya bağlı bir köy. (Ç.n.)

²⁷ Arhavi ilçesi. (Ç.n.)

²⁸ Arhavi’nin batısından denize dökülen Kapisre Deresi. (Ç.n.)

²⁹ Hopa ilçesine bağlı Esen kıyı Köyü. (Ç.n.)

³⁰ Artvin’in Kemalpaşa ilçesi. (Ç.n.)

³¹ Osmaniye Deresi. (Ç.n.)

³² Sarp. (Ç.n.)

³³ Şimdi Gürcistan sınırları içinde yer alan Gönye. (Ç.n.)

indirmeye çalışıyordu. Bu adam bize söylenen bu harikaların gerçek kayalıklar olduğuna dair teminat verdi. Bizi eğik katmanlarından birinin ayrı olduğu kalker bir kayalığa doğru götürdü: Nem bu kayalığın geri kalan kısmında bir dandrit oluşturmuştu ve yazıtlar da arıların kullandığı kaya deliklerinden başka bir şey değildi. Kaptanımızın denize atmak istediği rehberimizi geri gönderdik. Ona vaat ettiğimiz beş yüz kuruşun yarısını vermek benim çok zoruma gitti.

Guniéh'den itibaren Tchunrug-sou'nun³⁴ alüvyonlarının oluşturduğu ve denize doğru ilerleyen bir çıkıntı başlar. Bu nehir kaynağını Erzurum yakınlarındaki Akdağ'dan aldığını gördüğüm nehirdir. Bayburt ve İspir'den geçtikten sonra sahil boyunca, Gönye'ye iki fersah; Batum'a da dört fersah mesafede denize dökülür. Bu nehir doğudan batıya doğru bir kıvrım yaparak denize ulaşır. Nehrin içinden geçtiği çok geniş vadiyi göz önüne aldığımızda bu anlaşılabilir (Fontanier 1832: 80). Fakat diğer yerlerden çok daha fazla burada görülen batı rüzgârları alüvyonları doğuya doğru sürükler. Bu durum Batum limanının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Çoruh nehrinin kıyıları ve oluşturduğu düzlükler ormanlarla kaplıdır. Buralar bir zamanlar korsanların saklanmalarına hizmet ederdi. Buradan itibaren Mingrelya'ya kadar olan bölgede deniz ulaşımında eskiden beri ateşle oyulan kütükler kullanılır. Bölge halkı da barbar insanlardır. Bununla birlikte Batum halkı Mingrelce değil de Gürcüce konuşur. Türkler bundan dolayı sınırları olan Tchenroug-sou'dan³⁵ Batum arasında kalan bölgeyi Türk-Gürcistan'ı olarak tanımlarlar.

Batum bu kış çıkan bir yangınla tahrip oldu ve pazarda sadece birkaç ev kaldı. Batum öyle sıhhsiz bir yerdir ki halk Ağustos ve Eylül aylarında kendini dağlara atar. Pirinç tarlaları ve bataklıklar sürekli olarak sıtmaya neden olur. Kürekçilerimizden birisi sadece bir saatlik bir uykudan sonra sıtmaya yakalandı. Buranın pazarı birkaç ahşap kulübeden müteşekkildir. Limana gelince Batum Limanı Karadeniz'in en iyi limanıdır. Liman geniştir ve kuzey ve doğudan esen rüzgârlar gemileri tehdit edecek kadar güçlü değildir. Limanda demirleme olanakları mükemmeldir. Liman, burada tek tehlikeli rüzgârlar olan batı rüzgârlarına hiç maruz kalmaz. Batum'un hâkimi Trabzon valisine bağlılığını bildiren vali tarafından tanınan Hasan Bey'dir.

Batum ile Çürüksu arasındaki altı fersahlık alanda ne bir liman ne de bir kasaba bulunur. Burası aynı biçimde düz bir arazidir, bundan dolayı oraya kadar gitmeyi gerekli görmedim. Böylece Trabzon ile Batum arasında üç liman ile karşılaşmaktayız:

³⁴ Çoruh Nehri. (Ç.n.)

³⁵ Osmanlı dönemindeki adı ile Çürüksu. Şu anda Gürcistan sınırlarındaki Kobuleti şehri. (Ç.n.)

Araklı veya Sürmene, Soğuksu ve Batum limanları. Bu alanda Çoruh Nehri'nden başka kayda değer bir akarsu ve Rize'den başka bir şehir yoktur (Fontanier 1832: 81). Trabzon ve Sürmene'nin Türk ve karışık halkından sonra Of'ta Rumlar, daha sonra Rize'de Türkler ve en sonunda da Laz ve Gürcü olarak ayrılan Kolhlular ile karşılaşmaktayız. Bu bölgeler hemen hemen aynı özellikleri sergilemektedir: Her tarafta geçilmez ormanlar ve oraya buraya dağılmış evler. Evler Trabzon yakınlarından oldukça geniştir. Trabzon'dan uzaklaştıkça bunlar üzeri kamış kaplı küçük evlere ve daha sonra ağaçların üzerine yerleştirilmiş kulübelere dönüşür. Halkın içinde bulunduğu sefalet giderek artar ve giydikleri kıyafet de Türk kıyafetinden Gürcü kıyafetine dönüşür. Arazinin her taraftan sık ormanlarla ve böğürtlenlerin birbirine bağladığı ağaçlarla kaplı olması kıyıda gördüklerimden başka bir kayalık görmeme mani oldu. Dağların bu dik ve sarp yapısı ilkel zamanlardan beri böyleydi. Trabzon ve Rize'de sadece bir volkanik akıntı bulunur. Bitki örtüsüne gelince bunların bazılarını değerlendirdim: Bu bitkilerin bazıları ılıman iklime sahip yerlerdekilere benzerler. Bu arada kalan bölgeler Sürmene, Magna, Of, Rize ve Lazistan'dır. Resmi kayıtlara göre toplam nüfus yaklaşık olarak yirmi bin hanedir. Bunun en azından sahil kesiminde kırk bin hane veya iki yüz bin kişi olduğu hesaplanabilir. Doğrusu dağlık alanların yüksek kesimleri bu hesaplama dâhil değildir. Buranın adı Hamcheda'dır³⁶ ve Türk, Ermeni ve Katolikler tarafından meskûndur. Nüfusu on beş bin hanedir. Bu bölgenin başlıca ürünleri mısır, kereste, dağlık bölgelerde balmumu ve baldır. Kemerburnu'nun ötesinden itibaren iyi kalitede ve sulamak zorunda kalınmayan bir pirinç yetiştirilir.

Her zaman olduğu gibi Bay LAPIE'nin³⁷ haritasının oldukça doğru olduğunu görüyorum. Lapie sadece Magna'nın yerini Mahane olarak verdiği gibi birkaç isimde yanlış yaptı (Fontanier 1832: 82). Sürmene iki yerde gösterilmektedir. Doğu'da gösterilen gereksizdir; aynı şekilde Sumléh de Vizé'nin ötesindedir. Bunların yanında bu eser oldukça doğru hazırlanmıştır.

İşte seyahatin sırasında elde edebildiğim tüm bilgiler bunlardır. Bu seyahati biraz daha uzatmak isterdim ama halefim benim yokluğumda şehre gelmesin diye acele etmek zorundaydım.³⁸ Oraya sadece sekiz günde ulaşabilirdi. Seyahatimi çok kolay şartlar

³⁶ Hemşin. (Ç.n.)

³⁷ Meşhur Fransız haritacı Pierre LAPIE. (Ç.n.)

³⁸ Burada FONTANIER'nin bahsettiği halefi Konsolos olarak Trabzon'a tayin edilen Georges OUTREY'ydi. Georges OUTREY'nin Mayıs 1831 tarihi itibarıyla Fontanier'nin yerine konsolos tayin edildiğini görsek de bu yeni konsolosun Trabzon'a gelişi Temmuz 1832'ye kadar gecikmişti (Amae, Cadc, Personnel, Dossier Individuel, 1re Série, *Victor Fontanier*, OUTREY'den Sebastiani'ye, Trabzon, 19 Eylül 1832). (Ç.n.)

altında gerçekleştirdim. Bunu kendi konumuma borçluyum: Bu bilgilerin pek çoğunubaşka zamanlarda elde ettim. Bu bilgileri elde etmekten o kadar memnun oldum ki bu bölgenin yakın bir zamanda her zamanki gibi bir anarşi ortamına yeniden gireceği ve bu bölgeleri ziyaret etmenin imkânsız bir hale geleceğine dair bir kuşkum yoktur.”

SONUÇ

Temelde buldukları bölgelerin kendi ülkelerinin ticaretleri için sunacağı imkânları tespit etmek gibi bir misyonu olan konsolosların bunun dışında politik ve askeri görevleri olduğu da bilinmektedir. Bu bağlamda konsoloslar sadece iktisadi konuları değil kendi konsolosluk bölgelerindeki her türlü siyasi, iktisadi ve sosyal gelişmeyi gözleyen birer görevli gibi hareket etmekteydiler. Konsolosların görevleri arasında kendi konsolosluk bölgelerinde seyahatler yapmak ve bölgedeki gelişmeleri elçilik veya dışişleri bakanlıklarına yazmak gibi yükümlülükleride vardı. Bu bağlamda konsoloslar fırsat buldukça konsolosluk bölgelerinde geziler gerçekleştirmişler ve bunları kaleme almışlardır. FONTANIER'nin de Trabzon'daki görevini belirleyen talimatlarda yapacağı en önemli faaliyetlerden biri de Trabzon'un dışına çıkarak bölgede Fransız ticareti için uygun bir zemin oluşturmaya çalışmak ve bölgenin siyasi durumu hakkında tespitler yapmaktır. Hatta Erzurum'a giderek, İran ile kurulacak olan ticari ilişkilerde Erzurum'u konsolosluğun merkezi haline getirmek gibi büyük bir projenin uygulayıcısı olarak görevlendirilmişti. Fakat FONTANIER'nin Trabzon'daki konsolosluğu döneminde uygun koşulların oluşmaması nedeniyle sadece Batum taraflarına bir seyahat gerçekleştirebildiği görülmektedir.

FONTANIER'nin Batum'a yaptığı seyahati önemli kılan hususlardan biri, onun konsolosluk dönemindeki tek gezisi olması bir yana, 1826'daki ilk seyahatinde tam olarak gezip müşahede edemediği bölgeleri bir kez daha görme fırsatını sağlamasıydı. Trabzon'un doğusuna ilişkin çok fazla seyahatnamenin olmaması itibarıyla, FONTANIER'nin bu geziye ilişkin anlatıları yöre hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Temel görevlerinden biri Fransız ticareti için bir zemin hazırlamak olan FONTANIER'nin özellikle uğradığı limanlar ve bunların koşulları üzerinde durduğu görülmektedir. Bunun yanında karşılaştığı salgınlar, sahil kasabaları hakkındaki müşahedeleri ve idareciler ile yaptığı görüşmeler dönemin koşulları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Bölgenin siyasi yapısını çok iyi bilen FONTANIER bunu gördüğü idarecilerden de teyit etmişti. Lazistan Mütesellimi Mustafa Ağa'nın *küçük bir rüzgâr ile harekete geçen bir denize* benzettiği bölgedeki hassas yapı çok geçmeden Tuzcuoğullarının yeniden isyan etmesi ile bir kez daha ortaya çıktı. Fontanier'nin de

belirttiği gibi, tekrar kargaşa ortamına girmesi beklenen bölgede yaptığı gezi konsolos için çok büyük bir fırsattı. Tabii, bu fırsatı ortaya çıkaran ve Trabzon'daki görevi süresince istifade ettiği, Vali Osman Paşa ile olan yakın ilişkilerinin etkisini de unutmamak gerekir.

Sonuç olarak FONTANIER, misyonu ve seyahatleri sayesinde 1821'den itibaren imparatorluğun koşullarını; 1826'dan itibaren de bölgeyi tanıyan bir görevli olarak yazdığı seyahatnamelerde önemli bilgiler vermiştir. FONTANIER'nin 1834'te yayınladığı ikinci seyahatnamesinin, Fransa'dan İstanbul'a ve oradan da Trabzon'a olan yolculuğunun dışında gezilere dayanan tek kısmı, onun Trabzon'dan Batum'a yaptığı seyahati anlatan kısımdır. Bu özelliği ile *Doğu'ya Seyahat (Voyage en Orient)* başlığını taşıyan bu eser, bir seyahatnameden çok Trabzon Eyaleti'nin sosyal, idari ve askeri yapısını anlatan temel bir kaynaktır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

1. Archives du ministère des Affaires étrangères (AMAE)

a. Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Correspondance consulaire et commerciale, (CCC): Trébizonde, Tome 3.

Correspondance politique des consuls, (CPC): Turquie, Consulat divers, Tome 1.

Personnel, Dossier Individuel, 1re Série, no. 1642, "Victor Fontanier".

b. Centre des Archives diplomatiques de Nantes, (CADN)

Constantinople, Ambassade, Série D: Correspondance avec le poste de Trébizonde, Tome 3.

B. Diğer Kaynaklar

(1830), "Fontanier's Travels in Asiatic Turkey", **Museum of Foreign Literature and Science**, Vol. XVII, s. 289-300.

(1858), "Notice bibliographique de M. Victor Fontanier, correspondant regnicole de l'Académie", **Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres**, Vol. 2/2, s. 453.

BANGE Christian-CORSI Pietro-BANGE Raphaël, (2002), "Des pharmaciens assistent au cours des animaux sans vertèbres professé par Lamarck au Muséum (1795-1823)", **Revue d'histoire de la pharmacie**, Vol. 90/333, s. 95-110.

BIJİŞKYAN Minas, (1998), **Pontos Tarihi**, (Çev. Hrand D. ANDREASYAN), İstanbul: Civi yazıları Yayınevi.

BİLGİN Mehmet, (2010), **Trabzon Vilayetinde İki Din Taşıyanlar**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

BRYER Anthony, (1998), “The Crypto-Christians of the Pontos and Consul William Gifford Palgrave of Trebizond”, **Peoples and Settelement in Anatolia and the Caucasus, 800-1900**, London: Variorum Reprints, s. 13-68.

FONTANIER Victor, (1829), **Voyage en Orient, Entrepris par ordre du Gouvernement Français de l’année 1821 à l’année 1829**, Paris: Librairie Universelle.

FONTANIER Victor, (1832), “Notice sur la côte de la Mer Noire, appelée Lazistan”, **Bulletin de la Société de Géographie**, S.17, s. 68-82.

FONTANIER Victor, (1834), **Voyages en Orient, entrepris par ordre du gouvernement français de 1830 à 1833, deuxième voyage en Anatolie**, Paris : Librairie de Dumont.

GÜVEN Aydın, (1999), **Doğu Karadeniz Âyânlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

GÜVEN Aydın, (2001), Aydın, “Şatıroğlu Osman Ağa’nın Bölgedeki Faaliyetleri (1808-1830), **Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu**, Trabzon 3-5 Mayıs 2001. (Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri, I, Trabzon: Trabzon Valiliği İlk Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 345-348.)

HAMILTON William J. (1984), **Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia**, I-II, New York: John Murray.

PILON Maxime-WEILER Daniele, (2011), **The French in Singapore: An Illustrated History (1819-Today)**, Singapore: Editions Didier Millet.

SAYDAM Abdullah, (2006), “Trabzon’un İdari Yapısı ve Yenileşme Zarureti (1793-1851), **OTAM**, S.18, s. 285-317.

SMITH Eli (1833), **Researches of the Rev. E. Smith and H. G. H. Dwight in Armenia**, Vol. II, New- York: Crocker and Brewster.

WALPOLE Frederick, (1851), **The Ansayrii and the Assassins: With Travels in the Further East in 1850 to 1851 Including a Visit to Nineveh**, Vol. II, London: Rihrad Bentley.

WOLFF Joseph, (1846), **A Narrative of a Mission to Bokhara to Ascertain the Fate of Colonel Stoddart and Captain Connolly**, London: London Publisher.

YILMAZ Özgür, (2012), **Tanzimat Döneminde Trabzon**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.